

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a preprint version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/60597>

Please be advised that this information was generated on 2021-02-27 and may be subject to change.

Synchroniciteit. De historische fenomenologie van J.H. van den Berg

H. Zwart (2004) Synchroniciteit. De historische fenomenologie van J.H. van den Berg. *Kunst & Wetenschap*, 13 (3), 11-12.

Volgens Carl Gustav Jung (1932) tekent zich omstreeks het veertigste levensjaar in biografieën van individuen een keerpunt af: de ‘levenswende’. Dit moment vinden we met name terug in de levensloop van individuen wier biografie betrekkelijk goed gedocumenteerd is, zoals wetenschappers of kunstenaars. Rond het veertigste levensjaar neemt het belang van de geestelijke dimensie van het bestaan plotseling toe. Vrijdenkers ontwikkelen een sterke religieuze belangstelling, wetenschappers worden kunstzinnig, stadsmensen ontdekken de natuur. Gedurende de eerste levenshelft, aldus Jung, ligt het accent op groei, op het verwerven van een maatschappelijke positie, het stichten van een gezin, het verbreden van de bestaanshorizon. Na het veertigste levensjaar is veeleer sprake van verinnerlijking en intensivering van het individuatieproces. Filosofen en andere geesteswetenschappers maken zich los van het gevestigde discours (de denkstijl van voorgangers) om (indien ze voldoende intellectueel gewicht hebben) zelf school te maken. Het veertigste levensjaar is het optimale midden tussen eruditie en creativiteit. Beoefenaar van exacte wetenschappen ‘pieken’ in de regel veel eerder, vanwege het belang van rekenkundige competentie.

Een dergelijk keerpunt treedt ook op in het werk van Jan Hendrik van den Berg. Tot op dat moment was maakte hij deel uit van de ‘Utrechtse’ school, de Nederlandse versie van internationale fenomenologische beweging. Kort na zijn veertigste levensjaar publiceert hij het boek *Metabologica* – dat nog steeds in Nederlandse antiquariaten te vinden is. Hij blijft fenomenoloog, maar slaat met dit boek – dat zal uitgroeien tot een reeks van (meestal lijvige) studies, een geheel eigen richting in. Hij wordt een succesvolle auteur met een voor Nederlandse begrippen ongekend omvangrijk lezerspubliek. In deze boeken, over de leefwereld van politici, kunstenaars en wetenschappers, legt Van de Berg (van opleiding psychiater) veel belangstelling aan de dag voor het biografische moment, voor de concrete levensomstandigheden van degenen die belangrijke ontdekkingen deden, nieuwe kunstrichtingen initieerden of betrokken waren bij verschuivingen van politieke aard.

Metabologica betekent letterlijk ‘Leer der veranderingen’. Eenvoudig gezegd gaat het om de gedachte dat de manier waarop wij anno nu de werkelijkheid waarnemen en

bestuderen, fundamenteel verschilt van de zienswijze en denkwijze van vijfhonderd of duizend jaar geleden. Daar komt bij dat een bepaalde vorm van aandacht het werk van Van den Berg in toenemende mate is gaan structureren - de aandacht voor *gelijktijdigheid*. Belangrijke gebeurtenissen in wetenschap, kunst of politiek staan nooit op zichzelf. Ze horen in een bepaalde context of omgeving, een bepaalde denkwereld thuis, ademen een tijdgeest. Wie de betekenis van, bijvoorbeeld, Darwins boek *The Origin of species* wil begrijpen, moet als het ware terugkeren naar het jaar 1859, het jaar waarin dit boek verscheen en een bestseller werd die een ongekende impact had op het natuurbeeld van tijdgenoten. Voorheen zag men vooral harmonie en afstemming in de natuur. Men zag er de hand, de aanwezigheid van een Schepper in. Door toedoen van Darwins publicatie wordt de natuur (net als de samenleving zelf) een wildernis, waarin individuen en groepen in een permanente strijd om het bestaan verwickeld zijn. Politieke stromingen gaan beseffen dat ook de maatschappelijke werkelijkheid in die termen moet worden begrepen: als een strijd op leven en dood tussen individuen (liberalisme), naties (nationalisme), klassen (marxisme) of rassen (nationaal-socialisme). Niet toevallig, aldus Van den Berg, dat precies op dat moment de grondstof wordt uitgevonden waarmee deze conflicten tussen naties, klassen en rassen zullen worden uitgevochten, namelijk staal. In 1859 breekt metabletisch gezien de *staaltijd* aan.

Dit is een casus die Van den Berg zelf in een metabletische studie (1984) heeft uitgewerkt, maar zijn grondgedachte luidt dat het principe van *gelijktijdigheid* of *synchroniciteit* ook op andere gevallen van toepassing zou moeten zijn. Hoe zouden we bijvoorbeeld te werk gaan als we een metabletisch onderzoek zouden willen opzetten naar de betekenis van het werk van de man die niet alleen Darwins tijdgenoot, maar in veel opzichten ook diens tegenhanger was, Gregor Mendel. De verschillen tussen Darwin en Mendel zijn aanzienlijk. Darwin was aristocraat en in goeden doen, Mendel van eenvoudige komaf. Darwin werd, dankzij zijn boek, op slag een beroemdheid. De eigenlijke betekenis van het onderzoek dat Mendel in 1866 publiceerde, werd pas in 1900 onderkend. Darwin publiceerde, ondanks zijn slechte gezondheid, zeer veel pagina's tekst, Mendel slechts een handjevol artikelen, de meeste over meteorologie. Darwin was vooral in omgevingsfactoren ('nurture') geïnteresseerd, in de wijze waarop externe condities de ontwikkeling van soorten en variëteiten beïnvloeden, Mendel daarentegen juist in erfelijke aanleg, onafhankelijk van de omgeving. Hoe zou een metableticus, die niet Darwin maar Mendel als onderzoeksobject kiest, te werk gaan?

Volgen we de werkwijze van Van den Berg, dan zijn minstens drie data voor ons van belang. In 1865 hield Mendel twee voordrachten voor een gehoor van amateur-naturalisten

waarin hij zijn onderzoek (zowel de methodologie als de resultaten ervan) uiteenzette. Zijn verhaal maakte (voor zover wij weten) weinig indruk. Het was sterk wiskundig van opzet en werd door zijn toehoorders waarschijnlijk niet begrepen (wiskundige scholing was in die tijd uitzonderlijk). In 1866 publiceerde hij het artikel waaraan hij zijn late, postume roem te danken heeft, maar ook in gepubliceerde vorm bleef de impact gering. In 1900 echter wordt zijn artikel, door drie auteurs, vrijwel gelijktijdig, maar onafhankelijk van elkaar, herontdekt: een metabletische gebeurtenis par excellence.

Kijken we naar de geschiedenis van de architectuur dan valt op dat het werk van Mendel samenvalt met de hoogtijdagen van de neogotische bouwstijl (ca. 1820-1870). Toen hij zijn artikel publiceerde, naderde *Westminster Palace* (de Houses of Parliament) te Londen zijn voltooiing. Vanuit metabletisch perspectief geen toeval. De experimentele natuurwetenschap is in ‘gotische’ kloosters in de veertiende eeuw ontstaan en Pater Mendel, die zijn experimenten in een kloostertuin verrichtte, vertegenwoordigt als het ware de neogotiek in de biologie. Wat dat betreft was Mendels arbeid ‘aan de tijd’. In andere opzichten echter was hij met nadruk *unzeitgemäß*. In de negentiende eeuw waren biologen vooral in omgevingsfactoren geïnteresseerd en stond het denken over natuur sterk onder invloed van het continuïteitsbeginsel. Dat wil zeggen: ontwikkeling verloopt via onbespeurbaar kleine veranderingen – de natuur maakt geen sprongen. In de logica van Mendel wordt ontwikkeling juist wel in termen van discrete veranderingen begrepen. Dit verklaart, metabletisch gesproken, waarom zijn werk juist in 1900 werd ontdekt. In dat jaar werd namelijk het belang van discontinuïteit ontdekt: verandering verloopt sprongsgewijze, via kwantumsprongen en mutaties. In dat jaar introduceert Max Planck zijn kwantumtheorie (energie heeft een korrelige structuur, bestaan uit discrete energie-kwanta), terwijl de bioloog De Vries zijn mutatietheorie publiceert (en in die context het werk van Mendel herontdekt): evolutie verloopt sprongsgewijze. Een nieuwe eigenschap, een nieuwe variëteit komt *plotseling* in de wereld.

Metabletica is niet alleen historisch interessant. Het is vooral een manier om onszelf en onze eigen situatie te begrijpen (actualiteitsdiagnostiek). In het jaar 1900 doet, zoals gezegd, de discontinuïteitsgedachte haar intrede. Niet alleen in de fysica en in de biologie, maar ook bijvoorbeeld in de psychologie, stelt Van den Berg. In 1900 publiceert Freud zijn *Traumdeutung* waarin discontinuïteit tussen twee psychische systemen, het bewuste en het onbewuste, wordt benadrukt. Hoe zouden we, volgens metabletische richtlijnen, onze eigen tijd, het jaar 2000, moeten begrijpen?

Van den Berg zelf heeft het jaar 2000 niet aan een metabletische analyse onderworpen. Toch lijkt dit jaar zich bij uitstek voor een metabletische analyse te lenen. Het jaar 2000 is, om te beginnen, het jaar van het *Humane Genoom Project*. Het menselijk genoom wordt in kaart gebracht. Het type onderzoek dat Mendel in 1866 initieerde, en dat in 1900 echt op gang kwam, wordt met dit project, exact honderd jaar na de herontdekking van Mendel, in feite voltooid. Genetica heeft overigens inmiddels genomics en genomics-onderzoek zal ongetwijfeld grote gevolgen hebben voor de manier waarop wij onszelf en onze omgeving waarnemen en analyseren. In maart 2000 kwamen in Schotland vijf gekloneerde biggetjes ter wereld: Millie, Christa, Alexis, Carrel en Dotcom. De eerste twee namen hebben, voor zover mij bekend, geen bijzondere betekenis. Alexis Carrell daarentegen is de naam van een nobelprijswinnaar die een belangrijke bijdrage leverde aan de ontwikkeling van de transplantatiegeneeskunde. Deze namen (Alexis en Carrell) maken de context van de gebeurtenis duidelijk: de geboorte van de vijf biggetjes werd door de betrokken onderzoekers gezien als een belangrijke stap op weg naar xenotransplantatie (genetisch gemodificeerde varkens als donoren van menselijke organen).

Metabletisch gesproken was de naam van het vijfde biggetje niet minder interessant: Dotcom, een naam die als het ware het computer- en informatietijdperk – het internettijdperk - symboliseert. Zonder de hedendaagse computer, als onderzoeksinstrument en als communicatiemiddel, zou genetisch onderzoek in het kader van het HGP of xenotransplantatie niet mogelijk zijn. Dergelijke onderzoeksprogramma's vooronderstellen wereldwijde computergestuurde onderzoeksnetwerken. Ook uit het maatschappelijk debat over xenotransplantatie zijn computer en internet niet meer weg te denken. 2000 staat kortom symbool voor het computertijdperk. In deze fase manifesteren zich echter niet alleen de sterke, maar ook de kwetsbare kanten van het mondiale computerverkeer, in de vorm van het computervirus, want 2000 was ook het jaar waarin het beruchte I LOVE YOU-virus toesloeg. En ook in biomedisch opzicht leven we in een tijd van nieuwe infectieziekten, die ongetwijfeld samenhangen met belangrijke maatschappelijke en technologische ontwikkelingen, zoals internationale mobiliteit, en van ziekten die met de computer samenhangen, zoals RSI. Metabletica is de wetenschap die zich tot doel stelt de samenhangen, de betekenis van dit soort verbanden bloot te leggen: metabletische epistemologie als epidemiologie.

Synchroniciteit tekent zich af in wetenschappelijke onderzoeksdomeinen: 1900 is het jaar van het discontinuïteitsbeginsel ('voorbij het continuïteitsprincipe'), maar ook van de elementaire deeltjes (energiekwanta, genen, enzovoort). Het jaar 2000 daarentegen is het jaar

van complexe systemen, van informatisering en mondiale mobiliteit. Dezelfde dynamiek kunnen we ook in andere domeinen ontwaren, bijvoorbeeld op het gebied van oorlogsvoering. We zouden de Tweede Wereldoorlog, en dan vooral het Oostfront, als de culminatie van het staaltijdperk kunnen beschouwen. In 1945, kort na de Götterdämmerung, kondigt zich echter het nieuwe tijdperk al aan in de vorm van de atoombom, de maatschappelijke zichtbare vorm van kwantumfysica, die het uranium-tijdperk inluit. De ongekende macht over materie en energie, over dood en leven, die latent in de kwantumfysica aanwezig was, treedt in deze kernexplosies aan het daglicht: wordt manifest. Inmiddels is de atoomdreiging naar de achtergrond verschoven en andermaal latent geworden. Ook op het gebied van oorlogsvoering eisen nu de computer en de op ICT gebaseerde geavanceerde informatiesystemen de hoofdrol op: de netwerkoorlog, compleet met precisiebombardementen die computergames (die zich als een mondiale aandoening in hoog tempo wereldwijd verspreiden) lijken na te bootsen. Een mondiaal publiek kan het allemaal real-time volgen. De individuele soldaat is een risicofactor geworden en staat op het punt te marginaliseren en door ‘drones’ en andere vormen van robotica te worden vervangen. Dergelijke ontwikkelingen ‘vragen’ om een metabletische duiding.

J.H. van den Berg (1956) *Metabletica of leer der veranderingen*. Nijkerk: Callenbach.

J.H. van den Berg (1984) *Koude rillingen over de rug van Charles Darwin: metabletisch onderzoek naar de oorzaak van onze verknochtheid aan de afstammingsleer*. Nijkerk: Callenbach.

C.G. Jung (1932) *Seelenprobleme der Gegenwart*. Zürich, Leipzig & Stuttgart.

Vorträge und Aufsätze III (zweite Auflage)

H. Zwart (2002) *Boude bewoordingen. De historische fenomenologie (‘metabletica’) van Jan Hendrik van den Berg*. Kampen: Klement.

H. Zwart (2008) *Pea Stories: Why was Mendel’s research ignored in 1866 and rediscovered in 1900?* (Chapter 9). In: H. Zwart (2008) *Understanding nature. Case studies in comparative epistemology*. Dordrecht: Springer, 197-232.